Εκκλησία και Διαφωτισμός: Όπως λέμε «καμμία σχέση»…

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός

Στην οθωμανική αυτοκρατορία, το μορφωτικό επίπεδο του λαού, ανεξαρτήτως εθνικής και θρησκευτικής προελεύσεως, βρισκόταν στο απόλυτο μηδέν, δεδομένου ότι η παιδεία δεν αποτελούσε στόχο των Οθωμανών, ούτε για τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Ειδικότερα για τις περιοχές με ελληνικούς πληθυσμούς περιγράφεται στην «Ελληνική Νομαρχία» (1806) του Ανωνύμου του Έλληνος, η κατάσταση μορφωτικής και πνευματικής παρακμής ως εξής: *«Αι επιστήμαι, όπου πρότερον ήνθιζον* (=αναφέρεται στην Αρχαιότητα)*, άρχισαν να μαρανθώσι, τα σχολεία εσφραγίσθησαν, οι διδάσκαλοι εμωράνθησαν και η αλήθεια με την φιλοσοφίαν* (=θετικές επιστήμες) *εξωρίσθησαν, άλλο βιβλίον δεν ευρίσκετο, ει μη τα πονήματα των ιερέων και οι ταλαίπωροι Έλληνες, αγκαλά και φιλελεύθεροι, εστερημένοι όμως από το φως της φιλοσοφίας, έγιναν σχεδόν δούλοι, μεμεθυσμένοι από την αμάθειαν και την δεισιδαιμονίαν» .*

Από το 17ο αιώνα άρχισε σταδιακά να δίδεται εκπαίδευση σε ορθόδοξες εκκλησιαστικές σχολές, οι οποίες λειτουργούσαν με βάση τις υποχρεώσεις (και τα σχετικά προνόμια) που είχε αναλάβει το Πατριαρχείο έναντι των Οθωμανών. Στο τέλος του 18ου αιώνα είχαν πληθύνει αυτά τα σχολεία, ώστε όλες οι ευημερούσες πόλεις είχαν τουλάχιστον μία Σχολή (Γιάννενα, Αθήνα, Δημητσάνα, Χίος, Πάτμος, Αθωνιάς Σχολή, Μεσολόγγι, Σμύρνη, Κυδωνιές κ.ά.) Παράλληλα λειτουργούσαν και Σχολές στον ελληνόφωνο χώρο εκτός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως η Ιόνιος Ακαδημία στα Επτάνησα και άλλες. Σ’ αυτές τις σχολές δίδασκαν αρχικά δάσκαλοι-κληρικοί παραδοσιακής παιδείας, αλλά από το 18ο αιώνα έπαιρναν τη θέση τους όλο και συχνότερα νεωτεριστές, οι λεγόμενοι σήμερα «Δάσκαλοι του Γένους». Κατά κανόνα επρόκειτο για εκπαιδευτικούς, επίσης κληρικούς, που είχαν επηρεαστεί από τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και τη ραγδαία ανάπτυξη των φυσικών επιστημών στη Δύση.

Αυτοί οι ανανεωτές δάσκαλοι προσπάθησαν να μεταρρυθμίσουν την παιδεία και να βελτιώσουν τις παρεχόμενες γνώσεις, ξεφεύγοντας από τη διαδεδομένη στον λαό θρησκοληψία και διαδίδοντας ταυτόχρονα μηνύματα για απελευθέρωση των υπόδουλων Ελλήνων από τον οθωμανικό ζυγό. Τέτοια πρόσωπα ήταν οι Γεώργιος Σουγδουρής, Μεθόδιος Ανθρακίτης, Ευγένιος Βούλγαρης, Ιώσηπος Μοισιόδαξ,

Νικηφόρος Θεοτόκης κ.ά. Αυτή η περίοδος χαρακτηρίζεται, κατά μερικές απόψεις μάλλον υπερβολικά, ως Νεοελληνικός Διαφωτισμός, στη διάρκεια του οποίου τέθηκαν οι βάσεις, αφενός για τη δημιουργία ενός υποτυπώδους εκπαιδευτικού συστήματος στον ελληνόφωνο χώρο, αφετέρου για τη διάδοση της ιδέας της εθνικής «παλιγγενεσίας»! Βέβαια, ενιαίο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος δεν είχε προϋπάρξει ποτέ στην Ιστορία, διάφορες θέσεις του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού μετατράπηκαν όμως σε ιδεολογήματα εθνικής κατανάλωσης για να αντιμετωπιστεί η «αυτοκρατορική αντίληψη» του εκκλησιαστικού μηχανισμού.

Η ένσταση περί υπερβολής στο χαρακτηρισμό «Διαφωτισμός» σχετίζεται με το γεγονός ότι η ελληνική εκδοχή του είχε συχνά διαφορετικούς στόχους από εκείνους του ευρωπαϊκού, π.χ. την προσπάθεια Ελλήνων διαφωτιστών (οι περισσότεροι κληρικοί) να συγκεράσουν τις ιδέες της ελευθερίας, ισότητας και δημοκρατίας με τις ιουδαϊκές ιδεοληψίες και την πραγματικότητα της εκκλησιαστικής οπισθοδρομικότητας. Αυτή η αξιοποίηση ιστορικά κατοχυρωμένων ονομασιών για διαφορετικές δραστηριότητες και διεργασίες δεν είναι, φυσικά, μοναδική. Έχουν χαρακτηριστεί επίσης, για παλαιότερες εποχές, «Ουμανισμός» και «Αναγέννηση» δραστηριότητες που αφορούσαν στην αυξημένη μελέτη της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και όχι στην εισαγωγή και καθιέρωση νέων ιδεών ή στην παραγωγή πρωτότυπων καλλιτεχνικών αποτελεσμάτων

Οι πρώτες ιδέες του Διαφωτισμού είχαν αρχίσει να διαδίδονται στις βαλκανικές χώρες ήδη στις αρχές του 18ου αιώνα, αλλά στα γραπτά εμφανίζονται οι σχετικές ιδέες στο δεύτερο μισό αυτού του αιώνα. Ο Ευγένιος Βούλγαρης (1716-1806) αναφέρεται στα έργα του περί το τέλος της δεκαετίας του 1760 στον Βολτέρο (Francois Marie Arouet-Voltaire, 1694-1778). Στη Λογική του Βούλγαρη που γράφτηκε το έτος 1766 υπάρχουν κολακευτικές αναφορές στο μεγάλο Γάλλο φιλόσοφο και ιστοριογράφο του Διαφωτισμού. Επίσης το 1766 μεταφράζει ο Βούλγαρις το έργο Μέμνων και το έτος 1768 το δοκίμιο του Βολτέρου «Περί των διχονοιών των εν ταις εκκλησίαις της Πολωνίας». Αυτό το δοκίμιο εκδόθηκε μάλιστα σε δίγλωσση, ελληνο-γαλλική μορφή και εμπλουτίστηκε με αναλυτικό κριτικό σχολιασμό και επεξηγήσεις του Βούλγαρη.

Ο Βούλγαρης παίρνει μέρος με το «Σχεδίασμα περί Ανεξιθρησκείας» στον προβληματισμό σχετικά με τη θρησκευτική ανοχή που ήταν σημαντικό θέμα στις συζητήσεις της ευρωπαϊκής διανόησης εκείνης της εποχής. Ενώ όμως ο Βολτέρος αμφισβητούσε στα σχετικά έργα του κάθε δογματικό φανατισμό και αναδείκνυε την υπεροχή της φυσικής θρησκείας, ο Βούλγαρης προβάλλει στο «Σχεδίασμά»

του την ελεύθερη θρησκευτική συνείδηση ως χριστιανικό προνόμιο και εισάγει στην ελληνική γλώσσα τον όρο ανεξιθρησκεία.

Στην «Αλληλογραφία» του Αδαμάντιου Κοραή (1748-1833) εκφράζονται αισθήματα ευγνωμοσύνης για τους φιλοσόφους του Διαφωτισμού, οι οποίοι θεωρούσαν την οθωμανική δεσποτεία στίγμα για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και έβλεπαν ευνοϊκά τη συγκρότηση ενός ελληνικού κράτους. Ο ίδιος ο Κοραής είναι από το 1788 στο Παρίσι αυτόπτης μάρτυρας της κατάργησης των προνομίων της καθολικής Εκκλησίας στη Γαλλία. Αυτή η κατάργηση κατατρομοκράτησε τον εκκλησιαστικό μηχανισμό στην Ανατολή, ο οποίος εξαρτούσε πλέον την επιβίωσή του από τη μακροημέρευση του οθωμανικού κράτους. Έτσι εξηγούνται η σφοδρή αντίδραση των ανώτερων κληρικών της ορθόδοξης Εκκλησίας και οι διώξεις κατά των οπαδών του Διαφωτισμού.

Συνέπεια της ανανεωτικής δραστηριότητας αυτών και άλλων φωτισμένων δασκάλων αυτής της εποχής ήταν να προκαλείται η αντίδραση, όχι των Οθωμανών αλλά του ορθόδοξου εκκλησιαστικού μηχανισμού, ο οποίος έβλεπε να χάνει τον έλεγχο στον εκπαιδευτικό τομέα και τη δυνατότητα χειραγώγησης του πληθυσμού. Τους Οθωμανούς δεν τους ενδιέφεραν οι ιδέες και οι απόψεις των μη μωαμεθανών υποδούλων – φτάνει να πλήρωναν τον κεφαλικό φόρο (χαράτσι). Οι συνεργαζόμενοι σε πνεύμα συναλληλίας με τους Οθωμανούς ανώτεροι κληρικοί προσπαθούσαν όμως να ελέγξουν το είδος και το εύρος των γνώσεων, απαγορεύοντας τις διδασκαλίες του Κοπέρνικου, του Νεύτωνα και του Γαλιλαίου.

Την ίδια περίπου εποχή περιγράφει επιφανής Ευρωπαίος περιηγητής τα μέλη του εκκλησιαστικού μηχανισμού στον ελληνόφωνο χώρο ως μία σπείρα που συμμετέχει σε εγκλήματα και πλουτίζει! Γράφει ο Choiseul Gouffier (1752-1817), φιλέλληνας περιηγητής και πρεσβευτής της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη στο βιβλίο του «Voyage Pittoresque de la Grece»: *«Όλη η Ελλάδα είναι γεμάτη από μοναχούς, από τους οποίους σχεδόν κανένας δεν γνωρίζει ανάγνωση … Έχουν καθυποτάξει τη μωροπιστία των συμπολιτών τους και τους εξουσιάζουν όπως εκείνοι θέλουν, συχνά όντας συνένοχοι στα εγκλήματα του λαού, τα μοιράζονται μαζί του και επωφελούνται από τα κέρδη … Δεν υπάρχουν πειρατές που να μην έχουν μαζί τους ένα καλόγερο ή ένα παπά, προκειμένου να τους συγχωρήσει τα κρίματά τους τη στιγμή που τα διαπράττουν»* (Οι περιηγήσεις του Σουασέλ Γκουφιέ, βλέπε βιβλιογραφία).

Φυσικά, ουδέποτε ενοχλήθηκε ο εκκλησιαστικός μηχανισμός από αυτή την

πρακτική πλουτισμού των αλφαβητισμένων πατριαρχών και των αναλφάβητων κληρικών και μοναχών του. Αργότερα, όταν δεν ήταν πια δυνατόν να συγκρατηθεί η διάδοση της παιδείας, επιβιβάστηκε και η Εκκλησία στο νέο όχημα του εθνικού κράτους και του πολιτισμού και άρχισε να διαδίδει φανταστικές ιστορίες περί Αγίας Λαύρας και περί κρυφών σχολείων – τα οποία σχολεία, αν και δεν προκύπτουν από ιστορικά στοιχεία, δεν είναι απίθανο να οργάνωναν σε ώρα ανάγκης κάποιοι μεμονωμένοι, φωτισμένοι κληρικοί.

Το 1798, έντεκα χρόνια μετά την έκρηξη της γαλλικής επανάστασης, όταν στην Πελοπόννησο είχε απογοητευτεί ο κόσμος με την κατάληξη των «Ορλωφικών» και τοποθετούσαν στο εικονοστάσι απεικονίσεις του Ναπολέοντα, μαζί με εικόνες των αγίων, κυκλοφόρησε από το πατριαρχείο Ιεροσολύμων ποιμαντική εγκύκλιος του πατριάρχη Άνθιμου με τίτλο «Πατρική διδασκαλία για τους πιστούς και εκλεκτούς ορθοδόξους χριστιανούς», στην οποία παρέχονταν στους υποδουλωμένους Έλληνες εκκλησιαστικές οδηγίες για οπισθοχώρηση στο Μεσαίωνα: *«Αδελφοί… κλείσατε τα αυτία σας και μη δώσετε καμμίαν ακρόασιν εις ταύτας νεοφανείς ελπίδας της ελευθερίας… που είναι εναντίαι εις τα ρητά της θείας γραφής και των αγίων αποστόλων, οπού μας προστάζουν να υποτασσόμεθα εις τας υπερεχούσας αρχάς, όχι μόνον εις τα επιεικείς αλλά και τας σκολιάς, δια να έχωμεν θλίψιν εις αυτόν τον κόσμον και να παραστήσωμεν καθαράς τω Χριστώ τας αισθήσεις ημών… Παντού το φαντασιώδες αυτό της ελευθερίας σύστημα του πονηρού επροξένησε πτωχείαν, φόνους, ζημίας, αρπαγάς, ασέβειαν τελείαν και ανωφελή μεταμέλειαν … Φυλάξατε στερεάν την πατροπαράδοτόν σας πίστιν και, ως οπαδοί του Χριστού, απαρασάλευτον την υποταγήν εις την πολιτικήν διοίκησιν».* Εννοεί φυσικά υποταγή στην οθωμανική διοίκηση, με στόχο την μακροημέρευσή της. Τον συγκεκριμένο Άνθιμο, ο οποίος ήταν δραστήριος πωλητής συγχωροχαρτιών, ονόμαζε ο Αδαμάντιος Κοραής *«Άσπονδο εχθρό των Γραικών, φίλο πιστό των Οθωμανών».*

Η αντίδραση της Εκκλησίας

Το Πατριαρχείο λοιπόν ταρακουνήθηκε! Αυτοί οι «δυτικοφερμένοι» που διέδιδαν τις νέες ιδέες αποτελούσαν απειλή τόσο για τους ίδιους και τη θεοκρατία τους, όσο και για τον θεόσταλτο βασιλέα και προστάτη τους, όπως αποκαλούσαν τον σουλτάνο. Έτσι ο πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄, αρχίζει την ανένδοτη επίθεσή του κατά των πατριωτών διαφωτιστών με πατρικές νουθεσίες (1819), κινητοποιώντας τους εγκαθέτους του:

«…προαγόμεθα εις το να συμβουλεύσωμεν πατρικώς, όσα είναι ανάγκη και οι

διδάσκαλοι και οι μαθηταί των σχολείων να εγκολποθώσι, και οι επιστάται των τοιούτων κοινών πραγμάτων να ενεργώσι με όλης της ακρίβειας και προσοχής των την έκτασιν. Επειδή δεν είναι δυνατόν να παρασιωπήσωμεν, ότι αντιπίπτοντα εις την ευχάριστον αυτήν ψυχικήν μας διάθεσιν μερικά συμβαίνοντα ανοικείως, διακόπτουσι την συνέχειαν των ελπίδων μας, τα οποία και εις τας εν τω αγιωνύμω Όρει του Άθωνος ησυχίους διατριβάς μας ηκούομεν, και ήδη μετά την επανάκλησιν μας, και τρίτην επί του αγιωτάτου Πατριαρχικού Αποστολικού και Οικουμενικού θρόνου ενίδρυσιν, προσέβαλον πολλαχόθεν εις τας ακοάς μας».

Ποια ήταν λοιπόν αυτά τα μαντάτα που προσέβαλον πολλαχόθεν την ακοή του Πατριάρχη και δεν τον άφησαν ούτε τον... διαλογισμό του στο Άγιο Όρος να χαρεί; Μα φυσικά τα νέα, ότι «μερικά προσκόμματα σατανικά (πάντοτε η επιστήμη, η λογική και οι διδάσκαλοί τους θα είναι «σατανικά» για το ορθόδοξο ιερατείο), *«παρεμποδίζοντα τας προόδους των νέων εις την επιτυχίαν της αληθούς παιδείας* (δηλαδή των θρησκευτικών και σχολαστικών γραμματικών μαθημάτων), *και εις την εκπλήρωσιν του τέλους αυτής, ήτοι των χριστιανικών έργων την κατόρθωσιν».*

Με λίγα λόγια, η πατριαρχική εγκύκλιος λέει ότι κάποιοι «σατανάδες» παρεμποδίζουν τους μαθητές από την κατήχηση (αληθή παιδεία)που οδηγεί στην επίτευξη χριστιανικών έργων(!) Και εξηγεί:
«Επιπολάζει ενιαχού μια καταφρόνησις περί τα Γραμματικά μαθήματα, και διόλου παράβλεψις περί τας Λογικάς (εννοεί την τέχνη του λόγου ως ομιλία και όχι ως Ορθού Λόγου=Επιστήμη) *και Ρητορικάς τέχνας, και περί αυτήν επί πάσι* (τώρα μπαίνουμε στο «ζουμί») *την διδασκαλίαν της υψηλοτάτης Θεολογίας, προερχόμενη εκ της ολοτελούς αφοσιώσεως μαθητών ομού και διδασκάλων εις μόνα τα Μαθηματικά και τας επιστήμας, και μία ψυχρότης περί τα της αμωμήτου ημών Πίστεως, και αδιαφορία εις τας παραδεδομένας νηστείας, προκύπτουσα εκ τινών διεφθαρμένων ανδραρίων, τα οποία καθώς τα ζιζάνια μεταξύ του καθαρού σίτου, ούτω και αυτά μεταξύ των πεπαιδευμένων του Γένους ανεφύησαν, πλανώμενα υφ' αυτών, και πλανώντα τους αφελεστέρους και απεριφράκτους την διάνοιαν».*

Θα σταθούμε εδώ, διότι οι βαρύτατες κατηγορίες και ύβρεις του Πατριάρχη εις βάρος των διαφωτιστών και των θετικών επιστημών απαιτούν τις εξηγήσεις τους.

Το μίσος κατά των θετικών επιστημών
Τα μαθηματικά και οι θετικές επιστήμες εν γένει, επειδή προάγουν την έρευνα και

την αμφισβήτηση είχαν απαγορευτεί δια νόμου από τους Ρωμαιοχριστιανούς ήδη από τον Δεκέμβριο του 370 από τους αυτοκράτορες Βάλη (Valens) και Βαλεντιανό, οι οποίοι είχαν διατάξει *«...να σταματήσουν οι δραστηριότητες των αστρολόγων [mathematici]... δημόσιες ή ιδιωτικές, ημερήσιες ή νυχτερινές»*.

Ο κανόνας ΞΑ΄ της ΣΤ΄ Οικουμενικής Συνόδου (691 μ.Χ.) στη συμφωνία του θα επαναλάβει την καταδίκη των μαθηματικών και της αστρονομίας, που οι φωτοσβέστες τα συκοφαντούσαν ως μαγικές τέχνες: *«...και εμποδίζει να μη γίνονται οι Κληρικοί και Ιερείς μάγοι, ή επαοιδοί, ή μαθηματικοί, ή αστρολόγοι»*. Μάλιστα οι μαθηματικοί και οι αστρονόμοι (αστρολόγοι όπως λέγονταν τότε) είχαν γνωρίσει πολλές φορές διώξεις ανάλογες με εκείνες των υπολοίπων Ελλήνων επιστημόνων και φιλοσόφων που αντιστέκονταν στο ρωμαιοχριστιανικό σκότος. Ο ιστορικός Προκόπιος, στην «Απόκρυφη Ιστορία» του, περιγράφει πώς ο Ιουστινιανός (527-565) δίωκε με μανία τους αστρονόμους (αστρολόγους), ανθρώπους εντελώς αθώους, όπως παραδέχεται ο ίδιος ο Προκόπιος:
«Αλλά και για τους αστρολόγους είχαν μεγάλο μίσος. Γι' αυτό και ο αξιωματούχος που ήταν αρμόδιος για τους κλέφτες τους βασάνιζε χωρίς κανέναν άλλο λόγο και, αφού τους μαστίγωνε αλύπητα στη ράχη, τους έβαζε πάνω σε καμήλες και τους διαπόμπευε σ' όλη την πόλη, γέρους ανθρώπους και γενικά αξιοσέβαστα πρόσωπα, κι ας μην είχε να τους προσάψει καμιά άλλη κατηγορία, παρά μόνο ότι ήθελαν να καλλιεργούν την επιστήμη των άστρων σ' έναν τόπο σαν κι αυτόν».

Το ζητούμενο της Μεγάλης Εκκλησίας και της όποιας μοναρχίας με την οποία αγαστά συμπορευόταν, αδιάφορο αν ήταν η ομόδοξη ρωμαϊκή (βυζαντινή) ή η διάδοχος αυτής αλλόθρησκη οθωμανική, ήταν οι υπήκοοι να παραμένουν πειθήνιοι και υπάκουοι. Και αυτό πετυχαίνεται μόνο με τη διάδοση της δεισιδαιμονίας, η οποία κατακυριεύει με παράλογους φόβους τους ανθρώπους και τους κρατά δούλους και ποίμνια στις βουλές των ελέω θεού κοσμικών αφεντάδων τους. Και όπως γράφει ο Ανώνυμος διαφωτιστής στην «Ελληνική Νομαρχία», *«...οι ιερείς αγαπητοί μου, φυλάττοντες ένα σκοπόν, καθόλου διάφορον από τους λοιπούς συμπολίτας, πάντοτε επροσπάθησαν με το μέσον της θεότητος να καταδυναστεύσουν τους συμπολίτας των καθώς μέχρι της σήμερον με την αμάθειαν και κακομάθησιν επέτυχον του σκοπού των. Αυτοί, καλύπτοντες με τίτλον αγιότητος τα πλέον φανερά ψεύματα, εγέμισαν τους αδυνάτους νόας του λαού από μίαν τοσαύτην δεισιδαιμονίαν, ώστε οπού αντί να ονομάσουν ψεύμα το αδύνατον, το ονομάζουν άγιον»*.

Αλλά μήπως και ο υπέροχος Πλούταρχος δεν είναι εκείνος που πριν 20 αιώνες μας

προειδοποίησε ποιο εξουσιαστικό παιχνίδι εξυπηρετεί η δεισιδαιμονία:
«Άλλοι, τέλος, διηγούνται ότι κάποιος από τους φοβερούς και πανούργους εκείνους βασιλείς, καταλαβαίνοντας πως οι Αιγύπτιοι έχουν χαλαρό φρόνημα και είναι επιρρεπείς στις μεταβολές και τις επαναστάσεις κι ότι, πολυπληθείς καθώς είναι, είναι δύσκολο ν' αντιμετωπιστούν και να κατασταλούν όταν ομογνωμούν και δρουν από κοινού, εγκατέσπειρε με τις διδαχές του δεισιδαιμονία, αιώνια αφορμή για ακατάπαυστη διχόνοια».

Για το ορθόδοξο ιερατείο λοιπόν, το πλήρως καθοδηγούμενο από τους τυράννους και κατακτητές του έθνους μας, τα μαθηματικά και η αστρονομία, που θα διέλυαν τις δεισιδαιμονίες και τις άλογες μεταφυσικές δοξασίες που είχε καλλιεργήσει στο λαό για να τον κρατά υποταγμένο, υποδουλωμένο και φοβισμένο, παρέμεναν (και παραμένουν) οι βασικοί του ιδεολογικοί αντίπαλοι, που υποχρεούται να αναχαιτίσει με αφορισμούς, αναθέματα και συκοφαντίες περί...μαγείας!

Η γραμματική «επωφελέστερη» των θετικών επιστημών
Εκεί όμως που ο Πατριάρχης θα κηρύξει κάθετο ανάθεμα κατά των μαθηματικών και εν γένει των θετικών επιστημών, είναι όταν θα διακηρύξει, ότι:
«Και κατά σύγκρισιν δε και παράθεσιν ευρίσκεται επωφελεστέρα τω Γένει, και αναγκαιοτέρα η παράδοσις των Γραμματικών από την διδασκαλίαν των μαθηματικών και επιστημονικών» .

Και αμέσως μετά, αφήνεται στο να ξετυλίξει το λίβελο του σκοταδισμού του:
«...επειδή εκείνη (η Γραμματική) *συμβάλλει γενικώς εις όλα, ή τα περισσότερα επαγγέλματα, της δε, εις άλλα θεωρείται το χρήσιμον, διο και όσον απαιτεί η προκειμένη του Γένους κατάστασις πρέπει να παραδίδηται εις τα σχολεία, και όχι το έργον να γίνεται πάρεργον, και το πάρεργον* (οι επιστήμες) *έργον, και να λαμβάνη το χρήσιμον του αναγκαίου την προτίμησιν επειδή τις ωφέλεια προσκολλώμενοι οι νέοι εις τας παραδόσεις αυτάς, να μανθάνωσι αριθμούς, και αλγέβρας, και κύβους, και κυβοκύβους, και τρίγωνα, και τριγωνοτετράγωνα, και λογαρίθμους, και συμβολικούς λογισμούς, και τας προβαλλομένας ελλείψεις, και άτομα, και κενά, και δίνας, και δυνάμεις και έλξεις και βαρύτητας, και φωτός ιδιώματα, και βόρεια σέλα, και οπτικά τινα, και ακουστικά, και μυρία τοιαύτα, και άλλα τερατώδη, ώστε να μετρώσι την άμμον της θαλάσσης, και τας σταγόνας του υετού και να κινώσι την γην εάν αυτοίς δοθή πη στώσι κατά τον Αρχιμήδην, έπειτα εις τας ομιλίας των βάρβαροι, εις τας γραφάς των σόλοικοι, εις τας θρησκείας ανίδεοι, εις τα ήθη παράφοροι και διεφθαρμένοι, εις τα πολιτεύματα επιβλαβείς, και άσημοι πατριώται, και ανάξιοι της προγονικής κλήσεως;».*

Ας αρχίσουμε από το τέλος. Τι θεωρούνται οι θετικοί επιστήμονες και όσοι διδάσκουν τις θετικές επιστήμες για την Ορθόδοξη Εκκλησία; Είναι, *«...εις τας ομιλίας των βάρβαροι, εις τας γραφάς των σόλοικοι, εις τας θρησκείας ανίδεοι, εις τα ήθη παράφοροι και διεφθαρμένοι, εις τα πολιτεύματα επιβλαβείς, και άσημοι πατριώται, και ανάξιοι της προγονικής κλήσεως».*

Βάρβαροι, ανίδεοι, παράφοροι, διεφθαρμένοι, επιβλαβείς, άσημοι και ανάξιοι! Αυτή είναι η γνώμη του Γρηγόριου του Ε΄, και επίσημη θέση της Εκκλησίας σε όλη της την ιστορική διαδρομή, σε ό,τι αφορά τους επιστήμονες. Γιατί; Διότι η επιστημονική έρευνα καταλύει τις «θεόπνευστες» ασυναρτησίες, τις μεταφυσικές ανοησίες, διαλύει τις δεισιδαιμονίες και απελευθερώνει τους ανθρώπους! Άνθρωποι που οδηγούνται από τον Ορθό Λόγο δεν δύνανται να διαβιούν ως δούλοι, ξεσηκώνονται, επαναστατούν και ανατρέπουν τους τυράννους τους. Η Εκκλησία έχει μία αποστολή: Να αναχαιτίσει την επανάσταση που πλησιάζει, και δίχως καν σουλτανική εντολή, αποφασίζει για μια ακόμη φορά να παίξει το ρόλο για τον οποίο δημιουργήθηκε εξ αρχής: του οπίου του λαού. Οι διαφωτιστές είναι επικίνδυνοι, είναι επαναστάτες, διδάσκουν «άχρηστα» πράγματα (αυτά που σήμερα μας ταξιδεύουν στα άστρα και βρίσκουν θεραπείες σε ό,τι μας αποδεκατίζει) και αντί να ασχολούμαστε με την...Γραμματική, την τόσο ωφέλιμη για μανδαρίνους, θέλουμε να κατανοήσουμε τη βαρύτητα που είναι από μόνη της σκέτο...θαύμα!

Ήταν 1818, ένα έτος πριν από την έκδοση της εν λόγω πατριαρχικής εγκυκλίου, που ο διαφωτιστής και διδάσκαλος Βενιαμίν ο Λέσβιος, βροντοφώναζε από το ελληνικό Λύκειο του Βουκουρεστίου:
«Βλέπομεν το ημέτερον γένος να δαπανά ολόκληρον την ζωήν αυτού εις ουδέν άλλο, ή εις μίαν διάλεκτον τουτέστιν εις σημεία των ημετέρων ιδεών και άπασα η αγωγή αυτού και παιδεία να επικεντρώνεται εις μόνην την γραμματικήν. Ω! αθλιότης».

Μέγιστο αμάρτημα η «...αδιαφορία εις τας παραδεδομένας νηστείας...»
Εκ πρώτης αναγνώσεως μοιάζει κωμικό το επιχείρημα ότι το μέγιστο αμάρτημα των διαφωτιστών ήταν ότι καλλιεργούσαν στη νεολαία της προεπαναστατικής περιόδου *«...αδιαφορία εις τας παραδεδομένας νηστείας...»*, και μάλιστα τόσο μεγάλο που ο ίδιος ο Πατριάρχης εγκαταλείπει το μειλίχιο ύφος του για να αποκαλέσει τους πατριώτες, *«εκ τινών διεφθαρμένων ανδραρίων, τα οποία καθώς τα ζιζάνια μεταξύ του καθαρού σίτου...».*

Και όμως οι νηστείες, που τόσο πολέμησαν και περιόρισαν οι διαφωτιστές, είχαν (και έχουν) την εξουσιαστική τους αιτία ύπαρξης! Να τι παρατήρησε ο Άγγλος λοχαγός Γουίλιαμ Μάρτιν Λέικ (William Martin Leake), ο οποίος περιηγήθηκε στις ελληνικές χώρες μεταξύ του 1804 και 1810 ως πράκτορας της Μεγάλης Βρετανίας:
«Τα πανηγύρια των Ελλήνων, οι νηστείες και ο φόβος τους, είναι μεγάλα βάσανα για τον ταξιδιώτη. Στις γιορτές δεν δουλεύουν. Όταν κρατούν νηστεία, και μάλιστα σκληρή, σαράντα ολόκληρες μέρες, είναι εξαντλημένοι και ανίκανοι για κάθε σοβαρή προσπάθεια. Ο φόβος, τέλος, αποτελεί αναγκαία συνέπεια του τουρκικού ζυγού που ακολούθησε τη μακραίωνη εξουθενωτική τυραννία και τις δεισιδαιμονίες της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Ωστόσο, κάτω απ' αυτή την πικρή κρούστα, προβάλλει έντονα ο εθνικός χαρακτήρας ενός αρχαίου λαού».

Οι παρατηρήσεις του Άγγλου στρατιωτικού και κατασκόπου κατεξοχήν εύστοχες. Με τόσες αυστηρές νηστείες, οι πρόγονοί μας ήταν «εξαντλημένοι και ανίκανοι για κάθε σοβαρή προσπάθεια», πόσο μάλλον για επανάσταση. Γι' αυτό και οι διαφωτιστές, που με τις διδαχές τους προετοίμαζαν τη νέα γενιά για τον μεγάλο εθνικό ξεσηκωμό, φρόντιζαν στην παύση, ή έστω στον περιορισμό των νηστειών, μήπως και οι υπόδουλοι καταφέρουν και σταθούν πρώτα στα πόδια τους, πριν καταφέρουν να σηκώσουν τα άρματα κατά των τυράννων τους. Και η Εκκλησία, που γνώριζε πολύ καλά γιατί είχε επιβάλλει όλες αυτές τις νηστείες, είχε κάθε λόγο να ανησυχεί, να απειλεί και να υβρίζει. Η Επανάσταση θα ερχόταν δύο χρόνια μετά.

Ένας πατριάρχης σε αφοριστικό παραλήρημα
Ο Γρηγόριος ο Ε΄ κηρύττει πόλεμο κατά του «κόμματος» των διαφωτιστών, όπως ο ίδιος το αποκαλεί, κατά δηλαδή της εθνικοαπελευθερωτικής πατριωτικής παράταξης! Έντρομος από την ευρύτατη διάδοση των Ορθών Λογικών ιδεών αρχίζει να απειλεί και να φοβερίζει: *«Εις τοιούτους παραλογισμούς περιπίπτουσιν οι του κόμματος εκείνου…»*, γράφει και συνεχίζει, *«Αυτοί οι πονηροί άνθρωποι και γόητες είναι προφανείς λυμεώνες, και ψυχικώς και σωματικώς γίνονται εις τους αφυλάκτους και νωθρούς επιζήμιοι είναι πεπαρρησιασμένοι παραβάται των θείων και ιερών κανόνων, και αποστολικών διατάξεων»*.

Για να πάρουν σειρά οι προειδοποιήσεις ότι θα ακολουθήσουν αφορισμοί:
«…και αν δεν προλάβωσι να σωφρονισθώσι και να αφεθώσιν από τας σαθράς και αντιθέους διδασκαλίας των, θέλει επέλθη κατ' αυτών η οργή του Θεού, ως υιών απειθείας, και θέλουν πειραθή της αποτομωτάτης Εκκλησιαστικής παιδείας,

θεατριζόμενοι και στηλιτευόμενοι πανταχού, και ως μέλη σεσηπότα αποκοπτόμενοι της ολομελείας των πιστών, ίνα μη η λύμη αυτών γίνηται διαδόσιμος εις τα λοιπά υγιαίνοντα μέλη του Χριστωνύμου πληρώματος. (...) Αυτούς προς το παρόν τους Εκκλησιαστικούς ελέγχους και περί της μιας, και περί της άλλης των καινοτομούντων φατρίας ποιούμεθα, άμα μεν περιμένοντες την επιστροφήν αυτών και μεταμέλειαν, άμα δε και δίδοντες νύξιν εις τους αληθείς του Γένους πεπαιδευμένους, και γνησίους της ευσεβείας λατρευτάς και θεράποντας, δια να διαλύωσι τας σατανικάς αυτών πλεκτάνας, ως αραχνιώδη υφάσματα».

Μετά, απευθύνεται στα *«γνήσια και ευπειθή τέκνα της κοινής μητρός αγίας του Χριστού Εκκλησίας»*, κατονομάζοντας τους διορισμένους ανθρώπους του, που είχαν λόγο στα εκπαιδευτικά πράγματα της εποχής, και τους υπαγορεύει «πατρικώς» να αναλάβουν δράση για άμεση αναχαίτιση του διαφωτισμού και των επιστημονικών διδασκαλιών:
«...τας βεβήλους κενοφωνίας, και τας σαθράς αντιθέους διδασκαλίας των ειρημένων, να μισήτε, και να αποστρέφησθε, διακρίνοντες αυτούς, ως εκ του καρπού το δένδρον και το πυρ μακρόθεν εκ του καπνού. Ιός ασπίδος υπό τα χείλη αυτών είναι κεκρυμμένος, έτοιμος να διαφθείρη τους αστηρίκτους περί την ευσέβειαν, και την άλλην ευμάθειαν και κατά τον θείον Απόστολον: Βλέπετε και προσέχετε όσον το δυνατόν, ίνα μη συλλαγωγήσθε υπό της κενής απάτης αυτών, και τερατολογίας, και εκτραχηλίζεσθε κατά μικρόν από τα όργια της αληθούς παιδείας, ην και οι γνήσιοι του Θεού θεράποντες και πνευματέμφοροι Πατέρες μυηθέντες, διαλάμπουσιν ως αστέρες πολύφωτοι εις το νοητόν στερέωμα της Εκκλησίας επειδή η επαπειλουμένη εκ της ψευδοδισκαλίας ζημία, δεν είναι μόνον η της προγονικής διαλέκτου κατάργησις, αλλά και η περί την αμώμητον Πίστιν ψυχρότης, η λεληθότως προξενούμενη εκ της ακαταληψίας όλων επίσης των Εκκλησιαστικών συγγραμμάτων, και η διαφθορά των ηθών. Αναγκαιότατον είναι ένθα και ο τόπος και ο τρόπος ευχερής και αρμόδιος να διαιρεθώσι τα Γραμματικά σχολεία από τα των Επιστημονικών και Μαθηματικών, και να γίνωνται κεχωρισμένως εν μέρει αι παραδόσεις, δια να μη λαμβάνωσιν εκ του προχείρου αφορμήν οι νέοι, και φεύγοντες από τας τάξεις των Γραμματικών, προσκολλώνται εις τας άλλας».

Σε ό,τι αφορά τη διάπλαση των ελληνοπαίδων, η εντολή του Πατριάρχη είναι κάτι παραπάνω από ξεκάθαρη:
«...και απλώς άλατι πνευματικώ να είναι ηρτημέναι αι διδασκαλίαι των

διδασκάλων, και αιχμαλωτίζουσαι παν νόημα εις την υποταγήν του Χριστού, κατά τον θείον Απόστολον, να αναδεικνύωσι τους μαθητιώντας, Χριστιανούς ελληνίζοντας τας φράσεις, και Έλληνας χριστιανίζοντας τα δόγματα, τα ήθη, και τους τρόπους. Ταύτα πατρικώς συμβουλεύομεν...».

Ξεκάθαρη είναι η θέση του και για το πώς πρέπει να αντιμετωπισθούν πάραυτα οι ελληνίζοντες διαφωτιστές:
«...αν δεν μεταπεισθώσι και δεν θελήσωσι να μεταβάλωσιν ήθη και φρονήματα, πρέπει να αποβληθώσιν εξάπαντος, ως προσκόμματα και πέτραι σκανδάλων, κατά την περί αυτών απόφασιν του Παναγίου Πνεύματος».

Αναθεματισμός των ελληνικών ονομάτων!
Επειδή η διάδοση του διαφωτισμού, των επιστημών και της Ελληνικής Παιδείας είχαν ως αποτέλεσμα την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των υποδούλων, πολλοί ήταν εκείνοι που αποφάσιζαν να δώσουν στα παιδιά τους αρχαία ελληνικά ονόματα, αντί για χριστιανικά (δηλαδή, εβραϊκά και ρωμαϊκά). Αυτή η «μόδα» («καινοτομία» την αναφέρει η εγκύκλιος) ανησύχησε σφόδρα τον Πατριάρχη. Για τους εξής λόγους:
α) Ότι οι Ρωμιοί ήθελαν πλέον να έχουν ελληνικά ονόματα, σήμαινε ότι επιθυμούσαν διακαώς να είναι Έλληνες, ταυτότητα που για την Ορθοδοξία ήταν συνυφασμένη με την αρχαία αντίληψη περί του Θείου (αρχαία ελληνική «θρησκεία»), άρα εχθρική και ανταγωνιστική ως προς την ίδια την υπόσταση της Εκκλησίας.
β) Ως απότοκο του Διαφωτισμού, η πατρώα και μητρώα ελληνική ονοματοθεσία, σήμαινε ότι το Κίνημα στεριωνόταν και στην επόμενη γενιά.
γ) Αφού οι ραγιάδες Ρωμιοί ξαναγίνονταν Έλληνες, σίγουρα είχαν στο νου τους εθνική επανάσταση κατά των Οθωμανών και της Ρωμαίικης Εκκλησίας, στα βήματα και των άλλων εθνικών επαναστάσεων της εποχής (Γαλλική και Ισπανική) που δεν στράφηκαν μόνο κατά των κοσμικών τυράννων αλλά και κατά της θεοκρατίας.

Εξάλλου, ο ίδιος ο Αλή Πασάς, ο τύραννος της Ηπείρου, είχε υποψιαστεί ότι κάτι ετοίμαζαν οι υπόδουλοι Έλληνες, μόνο και μόνο από το γεγονός ότι βάφτιζαν τα παιδιά τους με αρχαία ελληνικά ονόματα. Μάλιστα, ο ίδιος φέρεται να έχει πει: *«Εσείς οι Ρωμιοί, μπρε, κάτι μεγάλο έχετε στο νου σας. Δεν βαφτίζετε πια τα παιδιά σας Γιάννη, Πέτρο, Κώστα, παρά Λεωνίδα, Θεμιστοκλή, Αριστείδη. Σίγουρα κάτι μαγειρεύετε».*

Και πώς άραγε η Εκκλησία υποδέχτηκε τον πόθο για εθνική ελληνική ελευθερία της προεπαναστατικής γενιάς, όπως αυτή διαμορφώθηκε από τους άφοβους ελληνίζοντες διαφωτιστές, και όπως την υποδέχθηκαν οι διψασμένοι για επανάσταση πρόγονοί μας; Η Εκκλησία απαγόρευσε στους Έλληνες να δίνουν στα παιδιά τους ελληνικά ονόματα, για να αποδείξει ακόμα μια φορά τον…φιλελληνισμό της:
«Και η κατά καινοτομίαν παρά ταύτα εισαχθείσα των παλαιών Ελληνικών ονομάτων επιφώνησις εις τα βαπτιζόμενα βρέφη των πιστών, ως ηκούσαμεν, λαμβανομένη ως μια καταφρόνησις της Χριστιανικής ονοματοθεσίας, είναι διόλου απροσφυής και ανάρμοστος όθεν ανάγκη η Αρχιερωσύνη σας να διαδώσητε παραγγελίας εντόνους… (…), δια να λείψη τουντεύθεν και η κατάχρησις αυτή…».

Οι διωγμοί και οι αφορισμοί των διαφωτιστών

Οι Έλληνες διαφωτιστές, που, με αφορμή τον δυτικό Διαφωτισμό, ο οποίος επανέφερε στο προσκήνιο την ελληνική φιλοσοφία, κατέβαλλαν άοκνες προσπάθειες για να μορφώσουν τους υπόδουλους Ρωμιούς και να ξανακάνουν Έλληνες τους προσκυνημένους «ραγιάδες». Κι όλα αυτά, παρά το διωγμό του πρυτάνεως των Ελλήνων διαφωτιστών Μεθόδιου Ανθρακίτη.

[Η μέθοδος διδασκαλίας του Ανθρακίτη και πολύ περισσότερο το ίδιο το περιεχόμενο των παραδόσεών του –κυρίως μαθηματικά και νεότερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία- επέφεραν τη δυσαρέσκεια εκκλησιαστικών και άλλων εκπαιδευτικών κύκλων. Έτσι, στα 1719 ο Ιερόθεος Ιβηρίτης έχοντας παρακολουθήσει τις παραδόσεις των μαθημάτων του, διαφωνεί με τη διδασκαλία του και προβαίνει σε επίσημη καταγγελία του στο Πατριαρχείο. Για να υποστηρίξει τις κατηγορίες του παρουσιάζει στη Σύνοδο τετράδια με σημειώσεις του Ανθρακίτη από μεταφράσεις κειμένων του Malebranche. Εξαιτίας αυτών των εξελίξεων ο Ανθρακίτης εγκαταλείπει την Καστοριά το 1719 για να μεταβεί στη Σιάτιστα, όπου πρόκειται να διδάξει για τα επόμενα δύο περίπου χρόνια. Κατά την περίοδο της εκεί παραμονής του θα κληθεί από το Πατριαρχείο να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να απολογηθεί για τις κατηγορίες εναντίον του, πράγμα που ο ίδιος αρνείται. Θα επιστρέψει στην Καστοριά, όπου τον Ιούλιο του 1723 παρουσιάζεται στον Αρχιεπίσκοπο Αχριδών Ιωάσαφ και τη σύνοδο της περιοχής και προβαίνει σε ομολογία πίστης. Ωστόσο, στις 23 Αυγούστου του 1723 η Ιερά Σύνοδος της Κωνσταντινούπολης εκδίδει εναντίον του καταδικαστική απόφαση, σύμφωνα με την οποία απαγορεύεται η διδασκαλία και διάδοση των ιδεών του και ο ίδιος καθαιρείται από κληρικός. Έπειτα από την ομολογία του μπροστά στη Σύνοδο και την δημόσια καύση των χειρογράφων του, στην οποία ο ίδιος προβαίνει, η προηγούμενη απόφαση ανακαλείται (1725) υπό τον όρο η διδασκαλία του να περιλαμβάνει μόνο την περιπατητική φιλοσοφία κατά τα πρότυπα της κορυδαλλικής παράδοσης. Η συγγραφική παραγωγή Ανθρακίτη αποτελείται κατά κύριο λόγο από θρησκευτικά και επιστημονικά έργα. Εκτός των θεολογικών συγγραμμάτων του, που τυπώθηκαν στη Βενετία, τα υπόλοιπα είτε εκδόθηκαν μετά το θάνατό του είτε παρέμειναν χειρόγραφα, ενώ εικάζεται ότι εξαιτίας των διώξεών του κάποια από τα κείμενά του έχουν καταστραφεί ή παραμένουν ακόμη άγνωστα.]

Το μονοπάτι του Ανθρακίτη ακολούθησαν δυο σχεδόν σύγχρονοί του λόγιοι εξ Επτανήσου: Ο Βικέντιος Δαμοδός από την Κεφαλλονιά (1679-1752) και ο Αντώνιος Κατήφορος από τη Ζάκυνθο (1685-1763), αμφότεροι σπουδαγμένοι στην Ιταλία. Ο Δαμοδός, όταν επέστρεψε στο νησί του, ίδρυσε σχολείο στο χωριό Χαβριάτα, απ'όπου καταγόταν. Έγραψε τα έργα του στη δημοτική, γιατί θεωρούσε πως η φιλοσοφία και οι επιστήμες έπρεπε να γράφονται σε κατανοητή από το ευρύ κοινό γλώσσα, αλλιώς δεν είναι χρήσιμες. Ο Δ. Φωτιάδης γράφει *«η ηθική στάση του Δαμοδού είναι θαρραλέα και θα έλεγε κανείς, προοδευτική. Ένα πνεύμα δημοκρατικό τον διέπει: η απόλυτη εξουσία του ανδρός μέσα στο σπίτι ή του δεσπότη επάνω στο ποίμνιό του δεν του είναι αρεστή»* (Δ. Φωτιάδης, «Η Επανάσταση του 1821″, τόμος α', σελ. 161, εκδόσεις «Μέλισσα»). Ο Κατήφορος, με τη σειρά του, εκδίδει το 1734 μια «Γραμματική». Στον πρόλογό της διαπιστώνει περιχαρής την έφεση που αρχίζουν οι σύγχρονοί του Έλληνες να δείχνουν προς τις επιστήμες. Και αυτός επιλέγει τη δημοτική γλώσσα ως επικοινωνιακό του όργανο.

Άλλος Επτανήσιος διαφωτιστής ήταν ο Ευγένιος Βούλγαρης, γεννημένος στην Κέρκυρα το 1716. Δάσκαλοί του ήταν οι προαναφερθέντες διαφωτιστές, ο Δαμοδός και ο Κατήφορος. Συνέχισε τις σπουδές του στην Ιταλία, στο πανεπιστήμιο της Πάδουας. Όταν τις περάτωσε, επέστρεψε στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα και άρχισε να διδάσκει ως σχολάρχης στα Ιωάννινα, στη Μαρουτσαία Σχολή. Τη θέση του όμως αναγκάστηκε να εγκαταλείψει *«φθονούμενος και προπηλακιζόμενος μέχρι σημείου ουκ ανεκτού»* (Τρύφων Ευαγγελίδης, «Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας», τόμος Α', σελ. 158). Ο Τρύφων Ευαγγελίδης αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος Μπαλάνος-Βασιλόπουλος, σχολάρχης της Μπαλαναίας Σχολής στα Ιωάνινα, διέβαλε τόσο τον Ανθρακίτη όσο και τον Βούλγαρι ως «άθεους νεωτεριστές» και ευθύνεται για το διωγμό και των δυο (Ευαγγελίδης, ο.π., σελ. 161). Τελικά, ο Βούλγαρις έγινε διευθυντής της «Αθωνιάδος Ακαδημίας» στο Άγιο Όρος, από την οποία πάλι διώχθηκε βιαίως. Ο λόγος ήταν το... θράσος του να διδάσκει μαθηματικά και φιλοσοφία, κάτι που προκάλεσε οργισμένες αντιδράσεις: «Δυστυχώς η σχολαρχία του Βουλγάρεως μόνον επί 5 έτη παρετάθη (1753-1758), διότι επισυνέβησαν διαφοραί και παρεξηγήσεις μεταξύ διδασκάλων (...), των μαθητών έξωθεν υποκινουμένων, ιδίως υπό του Παλαμά ζητούντος την σχολαρχίαν, ώστε ανήρ οίος ο Βούλγαρις, μη ανεχόμενος την αξιοθρήνητον ταύτην κατάστασιν παρητήθη, αφ'ου ετόλμησαν και σωματικώς να κακοποιήσωσιν αυτόν» (Ευαγγελίδης, ο.π., σελ. 92).

Αφού λοιπόν έφαγε το ξύλο του, εγκατέλειψε το «Άγιον» Όρος το 1758 και πήγε στη Θεσσαλονίκη, όπου ιδιώτευσε μέχρι το 1761. Τότε τον κάλεσε ο πατριάρχης Σεραφείμ Β', για να αναλάβει τη θέση του σχολάρχη της Μεγάλης του Γένους Σχολής. Ούτε εκεί παρέμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα: Έπεσε σε δυσμένεια και από την Πόλη μετέβη στη Λειψία, όπου εξέδωσε τα φιλοσοφικά συγγράμματά του. Στη Λειψία εκφράσθηκε ανοιχτά ως οπαδός του Leibniz, θεμελιωτή της γερμανικής φιλοσοφίας και του John Locke. Ο Locke απέρριπτε τη μεταφυσική σκέψη και έλεγε ότι οι παραστάσεις είναι αποτέλεσμα της εμπειρίας μας. Επίσης, ακολουθώντας το παράδειγμα των κλασσικών Ελλήνων φιλοσόφων, ο Locke προσπαθούσε να συμβιβάσει τον ορθό λόγο με τη θρησκεία· θεωρούσε βλέπετε την ύπαρξη του θείου ως κάτι αποδείξιμο και όχι έμφυτο, ενώ ελληνίζουσα ήταν και η πολιτική του στάση, καθώς υποστήριζε ότι η βασιλεία υπάρχει «ελέω λαού» και όχι «ελέω θεού», συνεπώς είναι ανακλητή. Ωστόσο, ο Βούλγαρις δεν είχε τις ικανότητες ή τη συνέπεια του Locke, όπως αναφέρει ο Φωτιάδης (Φωτιάδης, ο.π.). Τελευταίος σταθμός στη ζωή του Βουλγάρεως ήταν η Ρωσία: Εκεί, έγινε βιβλιοθηκάριος της τσαρίνας Αικατερίνης και το 1776 αρχιεπίσκοπος του Σλαβινίου και της Χερσώνος. Το 1801 αποσύρθηκε στη μονή του Αλεξάνδρου Νέφσκι, όπου και πέθανε το 1806, αφήνοντας πίσω του πλούσιο συγγραφικό έργο, το οποίο περιλαμβάνει επιστημονικά, φιλοσοφικά και θεολογικά βιβλία, μεταφράσεις αρχαίων συγγραφέων και ξένων συγγραφέων της εποχής. Το διασημότερο όμως βιβλίο του ήταν η «Λογική», την οποία δίδαξε σε όλες τις σχολές όπου εργάστηκε και απετέλεσε για σειρά ετών τη βάση μελέτης της φιλοσοφίας στα σχολεία της Ελλάδας.
Αξίζει να σημειώσουμε τα εξής:
* Ο Ευαγγελίδης αναφέρει πως το έτος 1761 ο Βούλγαρις, σχολάρχης τότε της Πατριαρχικής Ακαδημίας (1760-1761), κατηγορήθηκε ότι δίδασκε μαθηματικά, κατηγορία στην οποία αποδίδει την τελική αποδημία του στη Ρωσία (Ευαγγελίδης, ο.π., τόμος Β', σελ. 398)
* Στα νιάτα του, ο Βούλγαρις ήταν θαυμαστής του Βολταίρου, αλλά στα γεράματά του πέρασε στη συντηρητική όχθη και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό ώστε να τον κατατάσσει στα *«μεγάλα και εξακουστά επί δυσσεβεία ονόματα»*.

Ο Νικηφόρος Θεοτόκης θεωρείται διάδοχος του Βουλγάρη. Κι αυτός εκ Κερκύρας ορμώμενος, γεννημένος το 1731. Και αυτός σπούδασε στην Ιταλία και γύρισε στην Ελλάδα. Αρχικά έμεινε στην Κέρκυρα για λίγο ως δάσκαλος και κληρικός. Δέχθηκε πρόσκληση του πατριάρχη Σαμουήλ Χαντζερή, στην οποία ανταποκρίθηκε, αλλά δυσαρεστήθηκε από τον συντηρητισμό των αρχιερέων που έβλεπαν εχθρικά τις

θετικές επιστήμες. Έτσι, εγκατέλειψε την πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κατέφυγε στη Λειψία, χωρίς το φόβο της λογοκρισίας και του ανατολίτικου συντηρητισμού του Πατριαρχείου. Αργότερα έγινε διευθυντής της Αυθεντικής Σχολής στο Γιάσι (Ιάσιο) της Μολδαβίας, αλλά το... θράσος του να διδάξει φυσική στους μαθητές προκάλεσε την μήνιν των υπερσυντηρητικών Ρωμιών. Έτσι, εγκατέλειψε τα πάντα «διά νυκτός ως δραπέτης» και κατέφυγε στη Ρωσία, όπου διαδέχθηκε τον Βούλγαρη στον αρχιεπισκοπικό θρόνο Σλαβινίου και Χερσώνος. Στην Αυθεντική Σχολή τη θέση του πήρε ο Ιώσηπος Μοισιόδακας· μη νομίσετε όμως ότι κι αυτός είχε καλύτερη τύχη: Όταν τόλμησε να διδάξει μαθηματικά ως εισαγωγή στη φιλοσοφία, έφυγε κι αυτός νύχτα, κυνηγημένος απ' τους ρωμιοταλιμπάν. Ο Φωτιάδης γράφει πως *«με τον Θεοτόκη κλείνει η περίοδος αυτή του διαφωτισμού. Στηριζόταν κύρια σε φωτισμένους κληρικούς, που οι περισσότεροί τους σπούδασαν στην Ευρώπη. Ο ανώτερος κλήρος στρέφεται προς τον συντηρητισμό και η προοδευτική σκέψη γίντεαι πια όλο και περισότερο κτήμα της πρωτοεμφανιζόμενης στον ελληνικό χώρο αστικής τάξης»* (Φωτιάδης, ο.π., σελ. 163).

Ας δούμε όμως λίγο πώς παρουσίαζε την όλη κατάσταση ο Γέρος του Μοριά, ο αρχιστράτηγος της Επανάστασης Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Σε λόγο που έβγαλε το Νοέμβριο του 1838, απευθυνόμενος στους μαθητές του γυμνασίου της Αθήνας (Ο λόγος του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στην Πνύκα), στηλίτευσε με σφοδρότητα τους αρχιερείς για την εχθρότητά τους κατά της Ελληνικής Παιδείας και απέδωσε το ξέσπασμα της Επανάστασης και την αναγέννηση της Ελλάδας στους αρχαιολάτρες διαφωτιστές που η Εκκλησία έβριζε και εδίωκε.

Ακόμα και σήμερα, τα λόγια του (δις αφορισθέντος) Κολοκοτρώνη γκρεμίζουν σα χάρτινους πύργους τους μύθους περί διάσωσης της Ελληνικής Παιδείας υπό της εκκλησίας, οι δε απόψεις του ταυτίζονται πλήρως με αυτές του συγγραφέα της «Ελληνικής Νομαρχίας». Ας δούμε όμως τι λέει ο αρχιστράτηγος της Παλιγγενεσίας:
«Ο Σουλτάνος διώρισε έναν βιτσερέ (αντιβασιλέα), έναν πατριάρχη και του έδωσε την εξουσία της Εκκλησίας. Αυτός και ο λοιπός κλήρος έκαμαν ό,τι τους έλεγε ο Σουλτάνος. Ύστερον έγιναν οι κοτζαμπάσηδες (προεστοί) εις όλα τα μέρη. Η τρίτη τάξις, οι έμποροι και οι προκομμένοι, το καλλίτερο μέρος των πολιτών, μην υποφέροντες τον ζυγό, έφευγαν και οι γραμματισμένοι επήραν και έφυγαν από την Ελλάδα, την πατρίδα των, και έτσι έμεινε ο λαός, όστις στερημένος από τα μέσα της προκοπής εκατήντησεν εις αθλίαν κατάσταση και αυτή αύξαινε κάθε μέρα

χειρότερα· διότι, αν ευρίσκετο μεταξύ του λαού κανείς με ολίγην μάθηση, τον ελάμβανε ο κλήρος όστις έχαιρε προνόμια, ή εσύρετο από τον έμπορο της Ευρώπης ως βοηθός του, ή εγίνετο γραμματικός του προεστού. Και μερικοί, μην υποφέροντες την τυραννίαν του Τούρκου και βλέποντες τες δόξες αυτές και τες ηδονές, όπου απελάμβαναν αυτοί, άφηναν την πίστη τους και εγίνοντο μουσουλμάνοι. Και τοιουτοτρόπως κάθε ημέρα ο λαός ελίγνευε και επτώχαινε».

Συνεχίζοντας, ο Κολοκοτρώνης αναφέρει ότι οι ραγιάδες Ρωμιοί συνειδητοποίησαν την ελληνική τους καταγωγή και ξεκίνησαν τον εθνικοαπελευθερωτικό τους αγώνα, μόνο όταν ήρθαν σε επαφή με τα έργα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας (Φιλοσοφία και Ιστορία). Τα φιλοσοφικά, επιστημονικά και ιστορικά συγγράμματα των αρχαίων συγγραφέων ήσαν άγνωστα στην Ελλάδα λόγω των απαγορεύσεων που επέβαλε η εκκλησία στη διδασκαλία τους (κι αφήστε τους να λένε ότι... τα φυλάγανε στα μοναστήρια) και έφτασαν στα χέρια του υπόδουλου λαού χάρη στις άοκνες προσπάθειες των ξενιτεμένων στις δυτικές χώρες Ελλήνων διαφωτιστών. Οι ραγιάδες επαναστάτησαν μόνον όταν αντιλήφθηκαν πως ήταν απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων (κι όχι Ρωμαίοι-Ρωμιοί, όπως ήθελε η Εκκλησία), που φημίζονταν για τα κατορθώματά τους. Καταλήγει δε ο αρχιστράτηγος:
«Εις αυτήν την δυστυχισμένην κατάσταση μερικοί από τους φυγάδες γραμματισμένους εμετάφραζαν και έστελναν εις την Ελλάδα βιβλία –και εις αυτούς πρέπει να χρωστούμε ευγνωμοσύνη, διότι ευθύς όπου κανένας άνθρωπος από τον απλό λαό εμάνθανεν τα κοινά γράμματα, εδιάβαζεν αυτά τα βιβλία, και έβλεπε ποιους είχαμε προγόνους, τι έκαμεν ο Θεμιστοκλής, ο Αριστείδης, και οι άλλοι παλαιοί μας, και εβλέπαμε και εις ποίαν κατάστασιν ευρισκόμεθα τότε. Όθεν μας ήλθεν εις το νου να τους μιμηθούμε και να γίνωμε ευτυχέστεροι. Και έτσι έγινεν και επροόδευσεν η Εταιρεία».

(Γεώργιος Τερτσέτης & Αναστάσιος Πολυζωΐδης, «Απομνημονεύματα Θ. Κολοκοτρώνη»)

Μέχρι να ξεκινήσει ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός, η εκπαίδευση στην υπόδουλη Ελλάδα περιελάμβανε την αποστήθιση μερικών κειμένων στην αρχαία ελληνική (σχεδόν αποκλειστικά εκκλησιαστικών κειμένων), μελέτη κανόνων γραμματικής και θεολογία. Όπως έγινε και στο εξωτερικό, ο Διαφωτισμός επεχείρησε να εισαγάγει τις θετικές επιστήμες (φυσική, μαθηματικά, αστρονομία, φιλοσοφία κλπ). Τα νέα φιλοσοφικά ρεύματα που έρχονταν εξ Εσπερίας ήταν όμως κάτι που έτρεμε η εκκλησία, γιατί η εξάπλωσή τους θα σήμαινε απομείωση της επιρροής και των προνομίων της.

Στην προσπάθειά της να αποτρέψει την εισαγωγή αυτών των «άθεων γραμμάτων» στις επηρεαζόμενες από αυτήν οθωμανικές επαρχίες, η Ορθόδοξη εκκλησία έσπευσε να αφορίσει και να αναθεματίσει επιστημονικές και φυσικές αλήθειες – όπως λ.χ. το ηλιοκεντρικό σύστημα, που πρωτοδιατυπώθηκε από τον Σάμιο φιλόσοφο Αρίσταρχο (320-250 π.Χ.), ο οποίος υποστήριξε αυτό που γνωρίζουμε και σήμερα, δηλαδή ότι η γη κινείται σε τροχιά γύρω από τον ήλιο και ταυτόχρονα περιστρέφεται γύρω από τον άξονά της. Το σύστημα αυτό επαναδιατύπωσε, όπως γνωρίζουμε, ο Κοπέρνικος. Θαυμάστε το έργο της εκκλησίας: Το 1797, ο σχολάρχης της Πατριαρχικής Σχολής Σέργιος Μακραίος βάλθηκε να αποδείξει ότι είναι λανθασμένη η ηλιοκεντρική θεωρία· εξέδωσε μάλιστα και ένα βιβλιαράκι με τίτλο «Τρόπαιον Κατά Του Κοπερνικού Συστήματος». Από τον τίτλο και μόνο καταλαβαίνει κανείς πόσο βλακώδες ήταν το πόνημα αυτό.

Θα ήταν βέβαια ανόητο να περιμένουμε από την Εκκλησία, που κατεδίκαζε εις θάνατον «επί ελληνισμώ» όσους αρνιόντουσαν να ασπασθούν «του Χριστού την πίστη την αγία» και υπήρξε πρωτοπόρος των στρατοπέδων συγκεντρώσεως, να μην ξεκινήσει τις διώξεις και τους αφορισμούς κατά των διαφωτιστών δασκάλων του Έθνους. Έχει άλλωστε ήδη αναφερθεί τι διωγμούς υπέστησαν ο Δαμοδός, ο Κατήφορος, ο Θεοτόκης, ο Ανθρακίτης.

Ο Ακαρνάνας Χριστόδουλος Παμπλέκης (1743-1793), επηρεασμένος από τον Σπινόζα και την πατρώα ελληνική φιλοσοφία, έγραψε το πανθεΐζον βιβλίο «Περί Φιλοσόφου, Φιλοσοφίας, Μεταφυσικών και Θείων Αρχών». Σ’ αυτό το βιβλίο, αρνήθηκε τα θαύματα, άρα και το «πίστευε και μη ερεύνα». Βεβαίως, το Πατριαρχείο τον αφόρισε αυθωρεί και παραχρήμα. Αυτό όμως δεν κατάφερε να μειώσει το θαυμασμό και την υποστήριξη των φίλων του, που του έστησαν μνημείο σε δημόσιο πάρκο της Λειψίας μετά το θάνατό του. Δυστυχώς, η επίσημη «Ιστορία» που διδάσκονται οι νέοι μας σήμερα αποσιωπά όλα αυτά τα γεγονότα και διαιωνίζει την προπαγάνδιση του παραμυθιού του «κρυφού σχολειού» και της «μητέρας εκκλησίας» που… «έσωσε και διαφύλαξε το Έθνος».

Ο Κούμας, που κι αυτόν τον κυνήγησε η εκκλησία (πώς τολμούσε άλλωστε να πάει να μορφώσει τους ραγιάδες…), σημειώνει *«κατ’ εκείνους τους χρόνους και μόνη η διδασκαλία των μαθηματικών εθεωρείτο ως πηγή της αθεΐας, της οποίας πρώτον αποτέλεσμα ήτον η κατάργησις της νηστείας».*

Το 1803 η Σύνοδος της Κωνσταντινουπόλεως καταδίκασε τον ιερέα Βενιαμίν τον Λέσβιο, επειδή δίδασκε πως η Γη κινείται γύρω από τον ήλιο και πως υπάρχει ζωή

και σε άλλους πλανήτες. Ο Βενιαμίν έκανε λαμπρές σπουδές στη Δύση (Πανεπιστήμιο Πίζας, Πολυτεχνική Σχολή Παρισιού, μαθητής του μεγάλου Χημικού Lavoisier). Παράλληλα με τη σπουδή των θετικών επιστημών και της φιλοσοφίας υπήρξε κοινωνός του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Αργότερα πήγε για ένα περίπου χρόνο στην Αγγλία, όπου μελέτησε στο Γκρήνουιτς το τηλεσκόπιο του William Herschel.
Η καταδίκη που απαιτούσε από τον ένοχο να ανακαλέσει τις κακοδοξίες του (δεν έγινε εκτελεστή χάρις σε μεσολάβηση ισχυρών προσώπων) δεν βασίστηκε σε κάποιες αστρονομικές μελέτες του πατριάρχη Καλλίνικου Ε΄ ή των Συνοδικών του, αλλά σε πεποιθήσεις που πήγαζαν από τις αλάθητες θεόπνευστες Γραφές.
Καταδικάστηκε ερήμην από την Εκκλησία κι αποφασίστηκε η αναίρεση των θεωριών του. Ωστόσο, με τη μεσολάβηση διακεκριμένων φίλων του –μεταξύ των οποίων ο μητροπολίτης Εφέσου Διονύσιος Καλιάρχης, ο φαναριώτης ηγεμόνας Αλέξανδρος Μουρούζης και ο αδελφός του τελευταίου Δημήτριος- η πατριαρχική απόφαση δεν εκτελέστηκε. Τελικά, ο Λέσβιος με τη στήριξη των μαθητών του και της αστικής τάξης των Κυδωνιών παρέμεινε στη σχολή συνεχίζοντας τη διδακτική του δράση έως και το 1812. Ο ίδιος, όμως, είχε ήδη από το 1808 εκδηλώσει την επιθυμία να αποχωρήσει από τις Κυδωνιές εξαιτίας των συνεχιζόμενων αντιδράσεων και των προβλημάτων που αυτές προκαλούσαν στη λειτουργία της σχολής.

Άλλος διαφωτιστής που κυνήγησε η εκκλησία ήταν ο διάκονος και ρεφερενδάριος της Μεγάλης Εκκλησίας (όπως αναφέρει ο Ευαγγελίδης στο έργο του «Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας») Στέφανος Δούγκας. Αυτός γεννήθηκε στον Τύρναβο κατά τα τέλη του 18ου αιώνα και πέθανε το 1830. Σπουδαγμένος στη Γερμανία και επηρεασμένος από τη φιλοσοφία του Schelling, αποφάσισε να μορφώσει του υπόδουλους συμπατριώτες του. Έτσι, με δικά του έξοδα αγόρασε όργανα φυσικής, αστρονομίας και χημείας και τα έστειλε στα Αμπελάκια, θέλοντας ν’ανοίξει πανεπιστήμιο εκεί.

Το Πατριαρχείο όμως είχε παντού μάτια κι αυτιά κι έτσι τον κατηγόρησε πως *«επιχειρεί ο τολμητίας ουτοσί εν τοιούτω προχήματι τη φιλοσοφική εγκαθιδρυθείς ου μετ’ολίγης φαντασίας έδρα, την φυσικήν μετά της αλγεβραϊκοαριθμητικής παράδοσιν, ασυμβιβάστως πάντη και πάντως, τη θεοπνεύστω συμβιβάζειν Γραφή».*
Ο παραλογισμός και η ανοησία των «ιεραρχών» φαίνεται από μακριά και συνάδει πλήρως με τις κατάρες που ρίχνουν σε κάθε τι ελληνικό την Κυριακή της Ορθοδοξίας. Ωστόσο, ο Δούγκας, ευρισκόμενος αντιμέτωπος με τον αφορισμό,

τρομοκρατήθηκε (και λόγω της ιδιότητός του ως διακόνου) και αναγκάσθηκε να εγκαταλείψει την προσπάθειά του. Ο Ευαγγελίδης αναφέρει:
«Πρώην σχολάρχης της Πατριαρχικής Ακαδημίας. Έπειτα ηγούμενος και αρχιμανδρίτης του εν Ιασίω Μετοχίου της Μονής Βατοπεδίου Ρακετώσης. Τω 1815 κατήγγειλεν αυτόν ο εν Μολδαβία παροικών Δωρόθεος Βουλισμάς τη Μεγάλη Εκκλησία ως διδάσκοντα τα φυσικά και φιλοσοφικά παρά τα υπό της Εκκλησίας πρεσβευόμενα, κατά το σύστημα του διδασκάλου του Σέλιγγ. Και ηναγκάσθη να αποστείλη τα έργα του, άπερ κατεκρίθησαν και υπεχρεώθη να υποβάλη λίβελλον πίστεως, εκδοθέντα υπό Γεδεών, δι'ου απεδέχθη την απόφασιν της Εκκλησίας λέγων: 'ότι απερισκέπτως και χωρίς πνεύματος τα του Αγίου Πνεύματος εισηγείτο» (Τρύφων Ευαγγελίδης, «Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας», τόμος Β', σελ. 399).

Πρέπει να ειπωθεί εδώ ότι δεν υπέκυψαν όλοι οι διαφωτιστές («φωταδιστές» τους αποκαλούσε ο αλήστου μνήμης αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης) στις πιέσεις, στους διωγμούς και στις απειλές του Πατριαρχείου, παρά τη σφοδρότητα και τη λύσσα με την οποία το Φανάρι πολεμούσε κάθε προσπάθεια μόρφωσης των ραγιάδων.

Ας πάρουμε για παράδειγμα τον Αδαμάντιο Κοραή. Δεν δείλιασε, αλλά συνέχισε τον αγώνα του, απτόητος από τις απειλές. Θα ήταν βέβαια μάταιο να πιστεύουμε ότι η Εκκλησία δεν θα αντιδρούσε. Όσο λοιπόν οι υπόδουλοι Έλληνες εξοικειώνονταν με το πνεύμα του Διαφωτισμού και με τις θετικές επιστήμες –οι οποίες άλλωστε γεννήθηκαν στην Ελλάδα–, τόσο η Εκκλησία προσπαθούσε να απαντήσει, αναζητώντας ερείσματα στο δικό της εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο περιελάμβανε –πέραν της μελέτης των θρησκευτικών κειμένων– τη σχολαστική διδασκαλία της γραμματικής, αποκλείοντας κάθε άλλο μάθημα, κάθε άλλη γνώση από το πρόγραμμά της. Ο Πανούτσος έγραφε *«το μεγάλο οχυρό είναι ανέκαθεν η Γραμματική· αυτή εξασφαλίζει ανέκαθεν την ορθοφροσύνη και την ορθοδοξία».*

Εδώ οφείλουμε να παρατηρήσουμε κάτι ιδιαίτερα ενδιαφέρον: Αν ψάξετε στο διαδίκτυο το πρόγραμμα σπουδών της «Φιλοσοφικής» Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, θα δείτε ότι... η Ελληνική Φιλοσοφία απλώς δεν διδάσκεται εκεί! Μόνον κάποια εισαγωγικά στοιχεία υπάρχουν κι από εκεί κι έπειτα οι φοιτητές διδάσκονται μόνον γραμματική! Επίσης, οι απόφοιτοι της «Φιλοσοφικής» αποκαλούνται φιλόλογοι και η μοναδική τους επιστημονική εξειδίκευση είναι η διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας. Όπως δηλαδή οι «γραμματικοί» της Τουρκοκρατίας. Μην περιμένετε βεβαίως μεταξύ τους να βρείτε γνώστες της

Ελληνικής Φιλοσοφίας· ματαιοπονείτε. οι περισσότεροι αγνοούν τελείως τη Φιλοσοφία της Ελλάδος, γιατί η «Φιλοσοφική» Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών έχει την παγκόσμια πρωτοτυπία να μην τη διδάσκει!

Βεβαίως, αυτό σημαίνει ότι, χωρίς την Ελληνική Φιλοσοφία, το πρόγραμμα σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών διαιωνίζει την εκπαιδευτική κατοχή της Εκκλησίας –μην ξεχνάμε άλλωστε ότι ο μεγαλύτερος κίνδυνος για το «ορθόδοξο» δόγμα είναι η Ελληνική Φιλοσοφία, την οποίαν τόσο καθύβρισαν οι τρεις «προστάτες των Ελληνικών Γραμμάτων» ιεράρχες και όλο τους το συνάφι, την οποίαν αναθεματίζει η εκκλησία κάθε «Κυριακή της Ορθοδοξίας» (δηλαδή κάθε επέτειο της επανόδου της χριστιανικής ειδωλολατρίας των λειψάνων και των «θαυματουργών» εικόνων). Με άλλα λόγια, η «Φιλοσοφική» Σχολή, αντί να παράγει αποφοίτους ελεύθερους στο φρόνημα, οπλισμένους με τον Ορθό Λόγο, διαιωνίζει το ιδανικό της υποτέλειας και του ραγιαδισμού.

Χωρίς Ορθό Λόγο, χωρίς τις αξίες της αξιοπρέπειας, της παρρησίας, της ισηγορίας, της ελεύθερης σκέψης, είναι να απορούμε για την κατάντια της χώρας μας; Προφανώς όχι.

Ένας ακόμη διαφωτιστής και θύμα των διωγμών της εκκλησίας ήταν ο Ιώσηπος Μοισιόδακας. Αυτός γεννήθηκε στην Τσερναβόδα της Ρουμανίας το 1735. Φτωχός, αλλά αγαπούσε τα γράμματα και διψούσε για μάθηση. Έτσι, σπούδασε στην Αθωνιάδα Ακαδημία, όπου χρίσθηκε διάκονος με το όνομα Ιώσηπος. Το 1753 πήγε στη Σμύρνη, όπου ζήτησε τη βοήθεια των προεστών της πόλης για να πάει στην Ευρώπη και να σπουδάσει. Όμως ο δάσκαλος Ιερόθεος Δενδρινός ήταν φανατικά αντίθετος σε κάθε επιστημονική σπουδή. Στην «Απολογία» του ο Μοισιόδακας γράφει σχετικά: *«Αθείζουσι, κατεβόα σφαδάζων ο ανήρ, όσοι σπουδάζουσιν εν τη Φραγκία, και μετά την επιστροφήν αυτών συναθείζουσι και ετέρους».* Το 1760 κατάφερε να πάει στην Πάδουα της Ιταλίας, όπου επηρεάσθηκε από τις ιδέες του John Locke. Επέστρεψε στη Βλαχία (Ρουμανία) το 1765, όπου και ανέλαβε τη διεύθυνση της Αυθεντικής Σχολής στο Γιάσι. Δίδασκε τη δημοτική στους μαθητές του και τους προέτρεπε να μεταφράζουν στην καθομιλουμένη τους κλασσικούς συγγραφείς, ενώ απέκλειε από τη μελέτη αρχαίων κειμένων τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς –σήμερα, το μάθημα των αρχαίων Ελληνικών στη μέση εκπαίδευση έχει νοθευθεί με την εισαγωγή εκκλησιαστικών κειμένων, τα οποία χρονολογικά είναι άσχετα με το μάθημα, ενώ περιέχουν και πλείστα λάθη, καθώς οι περισσότεροι εκ των «πατέρων» της εκκλησίας ήσαν σχεδόν αγράμματοι.

Τέλος πάντων, η σταγόνα που έκανε το ποτήρι να ξεχειλίσει ήταν το… θράσος του να διδάξει μαθηματικά ως προαπαιτούμενο για τη Φιλοσοφία! Έτσι, το ιερατείο τον εξανάγκασε να παραιτηθεί το 1777 και να φύγει νύχτα, όπως και ο Θεοτόκης (Τρύφων Ευαγγελίδης, «Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας», τόμος Β', σελ. 398). Με την υγεία του κλονισμένη από τη φυματίωση, περιπλανήθηκε πρώτα στη Βενετία, μετά στην Τεργέστη και, τελικά, στη Βιέννη. Στην «Απολογία» του ο Μοισιόδακας γράφει (σελ. 81-83): *«Κατήντησα αλήτης εν ταις αλλοδαπαίς, επιθυμών πολλάκις αυτήν την επιούσιαν τροφήν, γεγηρακώς παρά καιρόν υπό των κακουχιών, και το δεινότατον, τέλος, ανδρί αισθητικώ, αντιπολεμών αεί την ατιμία (…). Ιδού το γέρας, το οποίον απονέμει ως επί το πλείστον το γένος ημών τοις πεπαιδευμένοις».*

Όπως έγραφε και ο Αλέξανδρος Πάλλης: *«Το ότι η Εκκλησία έσωσε το Έθνος είναι παραμύθι. Ανάποδα βρίσκεται η αλήθεια. Η Εκκλησία στάθηκε όχι μητέρα, αλλά λάμια, μητριά».*

Θεόφιλος Καΐρης: Ο πρώτος θρησκειολόγος – Δεν τον άφησαν ήσυχο, ούτε μετά τον θάνατό του
Παρόμοια απόπειρα διαφυγής, από την πολιτισμοκτόνο αυτοκρατορία του Ιουδαιοχριστιανισμού και την αποδέσμευση της θεολογίας, από τις ανατολίτικες μεταθανατολογίες και το αισχρό εμπόριο της ελπίδας, επιχείρησε με λόγιο και απόλυτα πολιτισμένο τρόπο, ο φίλος του Αδαμάντιου Κοραή, ο Θεόφιλος Καΐρης.

Ο Θεόφιλος Καΐρης, (1784-1853) υπήρξε στενός φίλος του Κοραή. Γνωρίστηκαν στο Παρίσι, όπου ο νεαρός, 22χρονος τότε Καΐρης και ο 58χρονος Κοραής, για τέσσερα περίπου χρόνια έζησαν συντροφικά τις περίπλοκες πολιτικές και πολιτισμικές αλλαγές, της γαλλικής επανάστασης.

Ο νεαρός μοναχός, φυσικομαθηματικός, αλλά και σπουδαγμένος φιλόσοφος Καΐρης, κοντά στον μεγάλο δάσκαλο του Γένους Κοραή *«ένιωσε για πρώτη φορά τον κλονισμό της χριστιανικής του πίστης».* Στον ίδιο τον πνευματικό του δάσκαλο Κοραή, οφείλεται προφανώς και ο μετέπειτα ασίγαστος ζήλος του παπα-Καΐρη, για την διδασκαλία και την διάδοση των αρχαιοελληνικών γραμμάτων. Οι δυο άνδρες άλλωστε, διατήρησαν επί μακρόν, ενδιαφέρουσα φιλοσοφική και επιστημονική αλληλογραφία.

Ρήτορας και διανοητής λοιπόν, ο παπα-Καΐρης, ονομάσθηκε και «νέος Σωκράτης»! Στην ωριμότητα των αναζητήσεών του, ξέφυγε φανερά απ' τα στενά πλαίσια του

δογματισμού και *«εδίδασκε θρησκειολογία και περιέγραφε τις βάσεις όλων των θρησκειών, χωρίς να εκφράζει έπ' αυτών κρίσεις».*

Ο πρώτος αυτός θρησκειολόγος, επιχείρησε σταδιακά να απαγκιστρώσει το έθνος από την σκλαβιά της ιουδαιοχριστιανικής θεολογίας. Ανακήρυξε ζητούμενο την αδογμάτιστη θεοσέβεια, ορθώνοντας ένα αξιοθαύμαστο και ηχηρότατο όχι, στο μονοπώλιο της χριστιανικής, καιροσκοπικής θεολογίας.

Ο Καΐρης κατανόησε κάτι πολύ απλό, ότι η υποδούλωση έχει πολλά πρόσωπα και οι διαχειριστές της θρησκείας, τα θεοκάπηλα ιερατεία, που διατρέφονται παρασιτικά και καλοζωΐζονται ισόβια, απ' τις παχυλές εισφορές των πιστών, έχουν κάθε λόγο να πολλαπλασιάζουν την θρησκοληψία και να καταστρέφουν μεθοδικά, κάθε δυνατότητα απελευθερωτικής γνώσης, παιδείας και πνευματικών αναζητήσεων.

Καθιέρωσε λοιπόν, αντί για τις τυπικές χριστιανικές λειτουργίες... τελετές με ύμνους και προσευχές στον ένα, ανώνυμο και μοναδικό θεό. Είχε μάλιστα συντάξει άσματα και ευχές, σε δωρική διάλεκτο (που να βρίσκονται άραγε αυτά τα πολύτιμα κειμήλια;) και μεταξύ των άλλων, πρότεινε και νέο τύπο ναών, για τους θεοσεβείς ανθρώπους, με διαφορετική εσωτερική διαρρύθμιση, όπου αντί εικόνων, έπρεπε να έχουν (ανηρτημένα) ρητά και αξιώματα, για να προάγουν το κατ' αρετήν και θεοσέβειαν πολιτεύεσθαι.

Μέγας κοινωνικός επαναστάτης λοιπόν, ο παπά-Καϊρης! Τι ειρωνεία αλήθεια, το λαμπρότερο παράδειγμα ελληνικής ηρωικής θρησκευτικής μεταρρύθμισης... ένας αγνός παπάς! Ένας ρασοφορεμένος Έλληνας! Ένας ιερέας του Ιουδαιοχριστιανισμού, που κατάλαβε το απατηλό πρόσωπο, της ανθελληνικής θρησκείας που υπηρετούσε! Κατάλαβε τον διασυρμό και την κακοποίηση που υφίσταται από τις βιβλικές θρησκείες, το ομορφότερο ανθρώπινο συναίσθημα, αυτό της φιλοθεΐας! Κατάλαβε την σκόπιμη, αισχρή μετατροπή του περήφανου αυτού συναισθήματος, σε ταπεινωτική λατρευτική επαιτεία, σε θεολογία συναλλαγής και τελικά σε εθιστικό, μεταφυσικό τζόγο, όπου η συντριβή ψυχής και η υποτέλεια στους ορισμούς του ιερατείου, θεωρούνται έγκυρες ελπιδο-μετοχές... μεταθανάτιας σωτηρίας!

Ο Καΐρης έδινε ξανά στους Έλληνες την ευκαιρία να απαλλάξουν την θεοσέβειά τους απ' τις ύπουλες αρχαιοραββινικές σκοπιμότητες, μια ευκαιρία διαφυγής, απ' την σκληρή υποτέλεια τους στην θεολογική αυτοκρατορία της Βίβλου! Πολύ

πέραν αυτού, ο Καΐρης πρόσφερε την ιστορική ευκαιρία στους Έλληνες όχι μόνο να επιστρέψουν στις δικές του πολιτισμένες ρίζες αλλά να πάψουν πια, έστω και άθελά τους, να συνεργάζονται στην εξάπλωση της πνευματικής και υλικής κυριαρχία του κρυπτο-ιουδαϊσμού, επάνω σε όλα τα έθνη της γης!

Οι άγρυπνοι όμως πνευματικοί αφέντες των Ελλήνων, οι ιεράρχες, μόλις πληροφορήθηκαν τις περίεργες ενέργειες του Καΐρη, του ζήτησαν νέους όρκους πίστης και υποταγής στην ορθοδοξία, τους οποίους όμως, ο εξελληνισμένος πια παπάς, αρνήθηκε. Η θρησκευτική ιεραρχία ως υπερκείμενη εξουσία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, υποχρέωσε τον Ναύαρχο Κανάρη να συλλάβει τον παπά που τόλμησε να κάνει πράξη την διαφορετικότητα των πεποιθήσεών του. Συνελήφθη και ταλαιπωρήθηκε δυό φορές και η σκληρή ταπείνωσή του, αποτελεί μέχρι σήμερα, πρότυπο θρησκευτικής θηριωδίας.

Γέρος και ανήμπορος, μετά από εξορία, σε μοναστήρι της Σκιάθου *«υπέστη ανήκουστες κακουχίες απ' τους αγροίκους και αμαθείς και φανατικούς μοναχούς. Παρά την σοβαρή επιδείνωση της υγείας του, δεν έπαυσε να γράφει γεμάτες αγάπη και τρυφερότητα επιστολές προς τους οικείους του».*

Στο τέλος, κατάφερε να διαφύγει στο εξωτερικό, πήγε στο Παρίσι και στο Λονδίνο, όπου τον περίμενε εξαιρετική υποδοχή, όχι μόνο από τους γνωστούς του αλλά και από την Αγγλική κυβέρνηση και τιμάται σαν μάρτυρας. Διδάσκει στο Λονδίνο φιλοσοφικά μαθήματα με πλήθος ακροατών.

Το 1844 ψηφίζεται το Σύνταγμα της Ελλάδος, με το οποίο καθιερώνεται η ελευθερία της συνείδησης και ο Καΐρης επανέρχεται στην Ελλάδα. Με την πρόφαση όμως της επέκτασης του θεοσεβισμού, άρχισε νέα επίθεση εναντίον του, παραπέμπεται σε δίκη το 1852 και καταδικάζεται σε φυλάκιση δύο ετών. Εξαιτίας του γήρατος και των κακουχιών στην υγρή και βρωμερή, όπως αναφέρεται, φυλακή της Σύρου, πεθαίνει λίγες μέρες μετά, στις 9 Ιανουαρίου 1853 και θάβεται αμέσως στο Λαζαρέτο της Σύρου, χωρίς να επιτραπεί ούτε στον αδελφό του να αποχαιρετήσει τον νεκρό. Την επομένη της ταφής του, οι αρχές της Σύρου έσκαψαν τον τάφο, άνοιξαν τη κοιλιά του και την γέμισαν με ασβέστη για να λιώσει το σώμα και να μη μπορέσουν οι μαθητές του να τελέσουν τα απαγορευμένα γι' αυτόν επικήδεια καθήκοντα.

Οι συγγενείς του, λίγες μέρες μετά, φέρνουν την απόφαση των πλημμελειοδικών της Σύρου στον Άρειο Πάγο, ο οποίος την ακυρώνει, δέκα μέρες μετά τον θάνατο

του σοφού. Πενήντα χρόνια μετά, με κοινή δαπάνη των κατοίκων της Άνδρου, αναγείρεται μαρμάρινος ανδριάντας.

Ανδρέας Λασκαράτος – «Το βδέλυγμα της ερημώσεως εν Κεφαλληνία»
Ο μέγιστος της επτανησιακής και «βαρύ πυροβολικό» της νεοελληνικής σάτιρας έζησε πολλά χρόνια με διωγμούς, κατατρεγμούς, εξορίες, φυλακές και αγώνα, υπερασπίζοντας ανυποχώρητα ό,τι νόμιζε σωστό.

Στις 2 Μαρτίου 1856, ο μητροπολίτης Κεφαλλονιάς Σπυρίδωνας Κοντομίχαλος, στην αγγλοκρατούμενη τότε Κεφαλλονιά, αφορίζει τον Ανδρέα Λασκαράτο λόγω του βιβλίου του «Τα μυστήρια της Κεφαλονιάς» και φυσικά το βιβλίο. Ο αφορισμός είχε προαποφασιστεί και συνταχτεί νωρίτερα (φέρει την ημερομηνία 16 Φεβρουαρίου 1856). Ο Λασκαράτος καταφεύγει κυνηγημένος στη Ζάκυνθο, αλλά στις 16 Μαρτίου 1856 αφορίζεται και εκεί, από τον μητροπολίτη της, Νικόλαο Κοκκίνη.

Οι απόψεις του Λασκαράτου για την ορθοδοξία, αλλά και για την έννοια του θεού γενικότερα, δεν ήταν δυνατό να γίνουν ανεκτές από το τότε κατεστημένο στην Εκκλησία της Κεφαλλονιάς, γιατί τάραζαν τα λιμνασμένα νερά της, που στηρίζονταν στην αμάθεια και στα παράγωγά της. Τη θρησκοληψία, τη θαυματολογία, το εμπόριο των προλήψεων, τη φτώχεια και εξαθλίωση του λαού. Γενικά, στην αγυρτία και στην απάτη.

Οι παπάδες της Κεφαλονιάς, με ελάχιστες εξαιρέσεις, «με όλη την πομπή και παράταξη», διάβασαν από τον άμβωνα τον αφορισμό *«κατά του πασίγνωστου απονενοημένου και εκ της ευθείας οδού της ορθοδόξου ημών πίστεως δυστυχώς αποπλανησθέντος Ανδρέα Γ. Λασκαράτου».* Ο αφορισμός που τύπωσαν και τον κυκλοφόρησαν καταλήγει ως εξής:
«Εάν όμως παρακούσει ταις εκκλησιαστικαίς ταύταις παραινέσεις και μη εις το πυρ δώσει τα παρ' αυτώ σωζόμενα αντίτυπα της παρ' αυτού εκδοθείσης Βίβλου, έχομεν αυτόν αφωρισμένον παρά Πατρός, Υιού και Αγίου Πνεύματος, παρά της Μίας Αγίας Καθολικής και Αποστολικής του Χριστού Εκκλησίας, παρά των τριακοσίων δέκα και οκτώ θεοφόρων πατέρων, έστω τρέμων και στένων επί της γης ως ο Κάιν, κληρονομησάτω τη λέπραν του Γιεζί και την αγχόνην του Ιούδα. Ταύτα μεν, η δε του Θεού χάρις και το άπειρον έλεος, και η ευχή και η ευλογία της ημών ταπεινότητος είη μετά πάντων ημών».

Άλλος ανώνυμος κληρικός έγραφε: *«Το βδέλυγμα της ερημώσεως εν Κεφαλληνία ή*

ο ασεβής Ανδρέας Λασκαράτος», βρίζοντας, επίσης, τον ποιητή με το συνηθισμένο ιερατικό τρόπο.

Ο Λασκαράτος στην «Απόκριση εις τον αφορεσμό», γράφει πως *«όταν ένας ήθε είναι αφορεσμένος από την Αγία Τριάδα, ήθελ' έχει αρκετά»* και όλοι οι άλλοι *«ενοχληθήκανε αχρείαστα».* Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το «καταρολόγιο» αυτών των κειμένων.

Λίγο πριν πεθάνει ο Λασκαράτος, ο επίσκοπος Κεφαλονιάς Γερ. Δόριζας «λύνει» τον αφορισμό. Ο Λασκαράτος με γράμμα τού γιου του Γεράσιμου στον Τύπο («Ζιζάνιο», 12/2/1900 και «Ακρόπολις», 18/3/1900), δηλώνει πως τα *«διάφορα μη αληθή»* που δημοσιεύτηκαν περί αφορισμού δεν τους αφορούν, *«αφού μάλιστα ως γνωστόν ο πατήρ μου εξακολουθεί να έχει τας αυτάς αρχάς και ιδέας, τας οποίας ανέκαθεν είχεν»*, πως πρόκειται για πρωτοβουλία του αρχιεπισκόπου *«προς το συμφέρον της Εκκλησίας»* και ότι κάνει αυτήν τη δήλωση με τη συγκατάθεση του πατέρα του, που *«ενενηκοντούτης ήδη δεν καταγίνεται πλέον εις το γράφειν».*

Εμμανουήλ Ροΐδης – Η «Πάπισσά» του έβαλε φωτιές

Ο Εμμανουήλ Ροΐδης, καυστικός και οξυδερκής, ήταν εκείνος που είχε διατυπώσει το περίφημο *«Έκαστος τόπος έχει την πληγήν του: Η Αγγλία την ομίχλην, η Αίγυπτος τας οφθαλμίας, η Βλαχία τας ακρίδας και η Ελλάς τους Έλληνας»* και το *«Εις νόμος απαιτείται εις αυτήν τη χώραν, ο οποίος να επιτάσσει την εφαρμογήν όλων των υπολοίπων νόμων».*

[σ.σ.: Ένα πολύ ωραίο κι εύστοχο ευφυολόγημα τού Ροΐδη ήταν και το: *«Κόμμα: Ομάς ανθρώπων, ειδότων ν' αναγιγνώσκωσι και ν' αρθογραφώσιν εχόντων χείρας και πόδας υγιείς, αλλά μισούντων πάσαν εργασίαν, οίτινες ενούμενοι υπο ένα οιονδήποτε αρχηγόν, ζητούσι ν' αναβιβάσωσιν αυτόν δια παντός μέσου εις την έδραν πρωθυπουργού, ίνα παρέχη αυτοίς τα μέσα να ζώσι χωρίς να σκάπτωσι».*]

Το 1866 εξέδωσε την «Πάπισσα Ιωάννα», ένα μυθιστόρημα με ιστορική βάση, που όμως περισσότερο μοιάζει με μια ιστορική μελέτη. Ο Ροΐδης άκουσε την ιστορία της Πάππισας Ιωάννας όταν ήταν ακόμα παιδί στη Γένοβα και εντυπωσιάστηκε βαθιά. Η Πάπισσα Ιωάννα εκτυλίσσεται τον 9ο αιώνα μ.Χ. και είναι η ιστορία μιας νεαρής κοπέλας, κόρης ιεραποστόλου, η οποία, όταν έμεινε ορφανή, μεταμφιέστηκε σε άντρα, μπήκε σε μοναστήρι. Εκεί γνωρίζει και έναν επισκέπτη μοναχό, τον οποίο ακολουθεί και ζει μαζί του για 7 χρόνια στο ίδιο κελί, ως μοναχός και η ίδια, σε ένα μοναστήρι Βενεδικτίνων. Όταν οι εραστές έφυγαν από το μοναστήρι, ταξίδεψαν σε αρκετές χώρες, ώσπου, στην Αθήνα, η Ιωάννα εγκατέλειψε τον εραστή της και μπήκε σε ένα πλοίο με προορισμό τη Ρώμη.

Εκεί κατάφερε να αναρριχηθεί μέχρι την κορυφή της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και τον Παπικό θρόνο. Η ερωτική σχέση όμως την οποία σύναψε με τον θαλαμηπόλο της, Φλώρο, είχε σαν αποτέλεσμα την εγκυμοσύνη της. Έτσι, κατά τη διάρκεια μιας μεγάλης λιτανείας το έκπληκτο πλήθος βλέπει τον σεβαστό Πάπα Ιωάννη τον Η΄, να γεννά «άωρον και ημιθανές βρέφος» και να πεθαίνει υπό την οργή *«του μαινόμενου όχλου, λακτοπατούντος, καταπτύοντος και ζητούντος να ρίψη εις τον Τίβεριν Πάπισσαν και παπίδιον».*

Σε ένα απόσπασμα του βιβλίου, η ηρωίδα Ιωάννα βρίσκεται σε δίλημμα για το ποιό μονοπάτι πρέπει να ακολουθήσει στη ζωή της, ώστε να συνδυάσει τη χριστιανική εξωτερική εμφάνιση με την καλοπέραση, την απατεωνιά και τη φαυλότητα. Ότι ακριβώς έκαναν όλοι οι αξιωματούχοι της Εκκλησίας δηλαδή... Σε όνειρο εμφανίζονται μπροστά της δυο «άγιες» της Χριστιανοσύνης, η καθεμία με τον δικό της τρόπο ανέλιξης και καταξίωσης. Το συμβάν θυμίζει έντονα τον αρχαίο μύθο του Ηρακλή, που συνάντησε μπροστά του την Αρετή και την Ευδαιμονία, όπως επίσης και μια αντίστοιχη διήγηση του φιλοσόφου και συγγραφέα Λουκιανού, που έζησε τον 2ο αιώνα μ.Χ.

Το έργο εμφανώς στηλιτεύει τα αρνητικά της Καθολικής Εκκλησίας, αλλά είναι φανερό ότι η κριτική και η απόρριψη απευθύνονται κυρίως στην Ορθόδοξη, κάτι που προκάλεσε την έντονη αντίδραση των κληρικών. Στις επιθέσεις εναντίον του Ροΐδη πρωτοστάτησε αρχικά ο κληρικός Μακάριος ο Καρυστίας, με άρθρα στον Τύπο, και αργότερα ενεπλάκη και η Ιερά Σύνοδος που με εγκύκλιό της αναθεμάτισε τον συγγραφέα και έργο ως «κακόηθες και βλάσφημον», ζητώντας την παρέμβαση του κράτους για την απαγόρευση κυκλοφορίας του βιβλίου, κάτι που τελικά δεν έγινε.

Στον αφορισμό τού έργου ο συγγραφέας απάντησε αρχικά χιουμοριστικά (*«ο κύριος εισαγγελεύς ουδ' απάντησιν έδωκεν, και οι δικασταί απεκρίθησαν γελώντες οτι αφού το βιβλίον είναι αφορισμένον, δεν δύνανται να το αναγνώσουσιν δια να το δικάσωσιν...»*), με τις υποτιθέμενες «Επιστολές ενός Αγρινιώτου» με την υπογραφή Διονύσιος Σουρλής (στην εφημερίδα Αυγή, Μάιος 1866) και έπειτα με σοβαρό -αλλά και πιο δηκτικό τόνο- με το «Ολίγαι λέξεις εις απάντησιν της αφοριστικής εγκυκλίου της Συνόδου».